

พระพุทธศาสนาในสาธารณรัฐประชาธิปไตย ประชาชนลาว: ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และความสัมพันธ์ทางสังคม

พระครูสุวิธานพัฒนบัณฑิต
รองอธิการบดี วิทยาเขตขอนแก่น

๑. บทนำ

บทความนี้^๑ เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเกี่ยวพระพุทธศาสนาในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ในมิติด้านประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และความสัมพันธ์ทางสังคม โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ความเป็นมาของพระพุทธศาสนาในประเทศลาว วัฒนธรรมอันเป็นผลพวงของการดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนาซึ่งมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตการดำเนินชีวิตของประชาชนชาวลาว รวมถึงความสัมพันธ์ทางสังคมของประเทศลาว อันมีรากฐานมาจากพระพุทธศาสนา

๒. ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และความสัมพันธ์ทางสังคม

การศึกษาพระพุทธศาสนาในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวในมิติทางประวัติศาสตร์ เพื่อให้เห็นภาพการเปลี่ยนแปลง พัฒนาการและการดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนาอย่างชัดเจน คณะผู้ศึกษาวิจัยได้แบ่งช่วงยุคสมัยออกเป็น ๒ ช่วงใหญ่ ได้แก่ ก่อนยุคอาณานิคม ยุคอาณานิคม และหลังยุคอาณานิคม ทั้งนี้เพื่อกำหนดขอบเขตช่วงระยะเวลาในการศึกษาวิเคราะห์ความเป็นมา พัฒนาการของพระพุทธศาสนายุคต่างๆ

อนึ่งการแบ่งช่วงระยะเวลาดังกล่าวยังทำให้เห็นภาพการเปลี่ยนแปลงของพระพุทธศาสนา วัฒนธรรม และความสัมพันธ์ทางสังคมได้ชัดเจนยิ่งขึ้นอีกด้วยเพราะแต่ละช่วงยุคดังกล่าวเกิดการเปลี่ยนแปลงในประเทศลาวอย่างมากมาจากระบบสมบูรณาญาสิทธิราชที่มีพระมหากษัตริย์เป็นใหญ่ สู่ยุคอาณานิคม จากยุคอาณานิคมสู่ยุคการปกครองในรูปแบบที่เรียกว่าสังคมนิยม ซึ่งทั้งสามยุคดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อพระพุทธศาสนา วัฒนธรรม และความสัมพันธ์ทางสังคมของประเทศลาวด้วยกัน

^๑ หมายเหตุ : บทความนี้ผู้วิจัยเขียนขึ้นเพื่อนำเสนอในงานสัมมนาทางวิชาการซึ่งเป็นเวทีสัมมนาทางวิชาการเพื่อแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมระหว่างไทย-ลาว ที่จัดขึ้นระหว่างการศึกษาวิจัย ดังนั้นข้อมูลที่น่าเสนอจึงเป็นเพียงข้อมูลการศึกษารายเบื้องต้นเท่านั้น



สำหรับช่วงก่อนยุคอาณาจักรในงานวิจัยชิ้นนี้ ผู้วิจัยหมายถึงยุคเริ่มก่อร่างสร้างอาณาจักรลาวจนถึงยุคสมัยเมื่อลาวตกอยู่ภายใต้อาณานิคมของฝรั่งเศส (พ.ศ.๒๔๓๖) ยุคแรกเริ่มก่อตั้งอาณาจักรลาวนี้กล่าวได้ว่าเป็นยุคที่เต็มไปด้วยตำนานเรื่องเล่าที่คละเคล้าไปด้วยอำนาจอิทธิฤทธิ์ของพญาแถน โดยเฉพาะเรื่องของขุนบรมราชาธิราช (ชาวลาวเรียกว่า ขุนบูลม)^๒ ที่เป็นเทวดาที่พญาแถน (พระอินทร์) ส่งมาให้ดูแลความสงบสุขของมนุษย์ ซึ่งจากตำนานเล่าว่าขุนบรมมีพระราชบุตร ๗ องค์และขุนบรมโปรดให้ราชบุตรทั้ง ๗ องค์ไปสร้างบ้านแปลงเมืองยังที่ต่างๆ จนเกิดอาณาจักรต่างๆ ในแถบสุวรรณภูมิ ซึ่งเป็นที่มาของอาณาจักรลาวซึ่งเป็นตำนานเรื่องเล่าที่เล่าสืบกันมาจนปัจจุบัน

อย่างไรก็ตามจากตำนานเรื่องเล่าดังกล่าวยังไม่ปรากฏชัดว่าพระพุทธศาสนาได้เข้ามาสู่อาณาจักรลาวเมื่อเมื่อใดจนถึงในสมัยพระเจ้าฟ้างุ้มซึ่งถูกเนรเทศ (บางตำนานว่าถูกลอยแพ) ไปอยู่เขมรและได้แต่งงานกับพระราชธิดา (พระนางยอดแก้ว) ของพระเจ้าอินรุบัติผู้ครองเขมรซึ่งทรงนับถือพระพุทธศาสนาและเมื่อพระเจ้าฟ้างุ้มกลับก็ได้นำพระพุทธศาสนามาประดิษฐาน ณ

อาณาจักรลาวด้วย ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าพระพุทธศาสนาได้เข้ามาสู่อาณาจักรลาวในสมัยพระเจ้าฟ้างุ้มนี้เอง

การเปลี่ยนแปลงแรกที่เกิดขึ้นเมื่อพระเจ้าฟ้างุ้มและพระนางยอดแก้วได้นำพระพุทธศาสนาเข้าสู่อาณาจักรลาวคือโปรดประชาชนนับถือพระพุทธศาสนาแทนการนับถือผีแบบเดิม^๓ นอกจากนี้ยังได้อัญเชิญพระบางและนิมนต์พระมหาปาสมันตเถระพร้อมด้วยพระสงฆ์ ๒๐ รูปจากเขมรมาเผยแผ่พระพุทธศาสนา พร้อมกันนั้นยังได้นำพระพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์^๔ มาประดิษฐานไว้อาณาจักรลาวเป็นครั้งแรกอีกครั้งด้วยการนำพระพุทธศาสนาเข้ามาประดิษฐานไว้อาณาจักรลาวดังกล่าวข้างต้นทำให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะเวียงจันทน์ที่เป็นศูนย์กลางการศึกษาพระพุทธศาสนาของพระสงฆ์ที่มาจากแดนไกลโพ้น เช่น กัมพูชาและพม่า ความรุ่งเรืองดังกล่าวทำให้พ่อค้าชาวต่างชาติที่เข้ามาติดต่อค้าขายในสมัยพระเจ้าสุริยวงศา (พ.ศ.๒๑๘๐) ถึงกลับตั้งข้อสังเกตว่า “(พระภิกษุสามเณร) มีจำนวนมากกว่าทหารในกองทัพของจักรพรรดิแห่งเยอร์มันเสียอีก”^๕

^๒ เต็ม วิภาคย์พจนกิจ, ประวัติศาสตร์ลาว, กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๐, หน้า ๑๔

^๓ อ่างแล้ว, หน้า ๑๘

^๔ พระพุทธพุกาม และพระพุทธญาณ, สุต ศรีสุมวงศ์ และพรหม ขมาลา(แปล), ตำนานมูลศาสนา, พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส ๑๗ ธันวาคม ๒๕๑๘, เอกสารอัดสำเนา, หน้า ๑๙๒-๑๙๔

^๕ มาร์ติน สจ๊วต-ฟอกซ์, ประวัติศาสตร์ลาว(A History of Laos), กรุงเทพฯ : มูลนิธิโตโยต้าแห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๕๓ หน้า ๑๗



การทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา สร้างศาสนาสถาน การประพุดิตนเป็นแบบอย่างที่ดี เป็นตัวอย่างของพุทธศาสนิกของพระเจ้าฟ้าจุ่ม และพระนางยอดแก้วอาจกล่าวได้ว่าเป็นการวางรากฐานที่ดีให้พระพุทธศาสนาดำรงอยู่ในฐานศาสนาประจำอาณาจักร ขณะเดียวกันการประพุดิตนของพระองค์ทั้งสองยังได้เป็นแบบให้แก่อำมาตย์องคค์ต่อๆ มาของอาณาจักรลาวโดยเฉพาะการสร้างวัดประจำพระองค์ของพระมหากษัตริย์เพราะปรากฏเป็นที่ประจักษ์ว่าพระมหากษัตริย์แทบทุกพระองค์เมื่อทรงครองราชจะต้องสร้างวัดพระองค์ ที่เด่นๆ เช่น พระยาสามแสนไท สร้างวัดมโนรมย์สัทธาธรรม เจ้าวิบูลราช (เจ้าภูพาน) สร้างวัดบุพพาราม พระยาโพธิสารราชเจ้า สร้างวัดสุวรรณคโลก พระเจ้าไชยเชษฐาธิราช สร้างวัดธาตุหลวง วัดเชียงทอง วัดเชียงแมน และวัดปากอู นอกจากนี้ยังสร้างพระพุทธรูปสำคัญเช่น พระองค์ตั้ง พระสุก พระเสริม และพระใส เป็นต้น

การวางรากฐานด้านพระพุทธศาสนา สำหรับอาณาจักรลาวของพระมหากษัตริย์องคค์ต่างๆ ได้นำไปสู่การเป็นอาณาจักรที่มีลักษณะเฉพาะด้านวัฒนธรรมประเพณี ความคิด ความเชื่อของประชาชนลาวซึ่งเป็นผลโดยตรงจากหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาซึ่งสะท้อนภาพการดำเนินชีวิตที่เรียบง่าย มีความเอื้อเฟื้อ เสียสละ ก่อให้เกิดการทำบุญประเพณีประจำเดือนต่างๆ นอกจากนี้ลักษณะทั่วไปของชาวลาวแล้วยังมี

จิตใจดี คบง่าย ใจกว้างที่จะรับฟังเหตุผลและเป็นคนน่านับถือ^๖

สำหรับความสัมพันธ์ทางสังคมพระพุทธศาสนาได้ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ทางด้านจิตใจระหว่างระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชนผ่านหลักปกครองโดยธรรมหรือหลักทศพิธราชธรรม ซึ่งทำให้พระราชาต้องปกครองแผ่นดินโดยธรรม ดังนั้นจะเห็นได้ว่าพระราชกรณียกิจของพระราชาส่วนใหญ่ที่เมื่อขึ้นครองราชลำดับแรกๆ ที่ทรงทำการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา สร้างวัดวาอารามซึ่งเป็นวิธีการทำให้ใกล้ชิดกับประชาชนมากขึ้น นอกจากนี้พระพุทธศาสนายังทำหน้าที่ในการช่วยเหลือสงเคราะห์ชุมชนในด้านต่างๆ เช่น เป็นที่พึ่งในการให้คำปรึกษาและให้การศึกษาแก่ประชาชนทั่วไป เป็นต้น

ยุคอาณาจักรและหลังอาณาจักร ถือเป็นยุคที่พระพุทธศาสนาและประชาชนชาวลาวที่นับถือพระพุทธศาสนาโดนทำทลายอย่างหนักพระพุทธศาสนาในลาวทรุดโทรมลงเป็นอย่างมาก เพราะฝรั่งเศสได้ยึดเอาวัดหลายแห่งทำเป็นค่ายทหาร หน่วยพลธิการ ทำเป็นคอกม้า นอกจากนี้ยังได้ยึดเอาพระพุทธรูปองค์สำคัญจำนวนมากส่งกลับประเทศฝรั่งเศส ประชาชนที่อยากบวชเรียนในพระพุทธศาสนาต้องเสียเงินให้ก่อนจึงจะบวชได้ พระสงฆ์รูปใดที่มีความฉลาดเป็นที่นับถือของประชาชนจะถูกห้ามไม่ให้เทศนา โดยกล่าวหาว่าพระสงฆ์รูปนั้นจะก่อกบฏ ขณะเดียวกันพยายามลบล้างอักษรลาวและให้ใช้ตัวละตินแทน

^๖ มาร์ติน สจ๊วต-ฟอกซ์, ประวัติศาสตร์ลาว (A History of Laos), กรุงเทพฯ : มูลนิธิโตโยต้าแห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๕๓ หน้า ๑๘



เหล่าพระสงฆ์ได้ร่วมกันคัดค้านไม่ยอมรับ และได้ร่วมกันรักษาอักษรลาว โดยพากันเขียนหนังสือลาวลงในใบลานโดยไม่ยอมทำตามฝรั่งเศส^๗ บทบาทของพระพุทธศาสนาและพระสงฆ์ในยุคนี้ได้เปลี่ยนจากเดิมไปมากจากที่รักความสงบ รักษาวัฒนธรรมประเพณีแห่งความเรียบง่าย ชอบทำบุญ ใช้ชีวิตสมถะ พระสงฆ์ที่สอนหลักธรรมคำสอนเป็นหลัก ต้องปรับเปลี่ยนบทบาทของตัวเองให้เป็นผู้มีบทบาทนำเป็นผู้กระตุ้นให้ประชาชนมีความรักชาติและมีความเป็นชาตินิยมมากขึ้น ภายใต้อาณานิคมที่ปกครองด้วยฝรั่งเศสดังกล่าว ทำให้พระพุทธศาสนาเข้ามามีบทบาทในการปลูกฝังความรู้สึกชาตินิยม ทำให้เกิดวัฒนธรรมหลักที่หลอมรวมความรู้สึกภูมิใจในชาติลาว และเป็นแหล่งสถานศึกษาของนักชาตินิยมลาวในพระภิกษุสงฆ์ซึ่งเป็นกำลังสำคัญในการเผยแพร่ความคิดชาตินิยม

การมีบทบาทในการเผยแพร่แนวคิดชาตินิยมดังกล่าวทำให้ในยุคนี้ความสัมพันธ์ทางสังคมของพระพุทธศาสนากับสังคมแน่นแฟ้นยิ่งขึ้นเพราะมีจุดหลอมรวมกันระหว่างประชาชนกับพุทธศาสนาคือชาติและศาสนานั้นเอง ซึ่งนำมาสู่คำตอบว่าในยุคต่อมาว่าหลังจากลาวได้เอกราชแล้วเข้าสู่ยุคแห่งการปกครองภายใต้ระบบสังคมนิยมหรือระบบคอมมิวนิสต์เพราะเหตุใดพระพุทธศาสนาในลาวจึงไม่หายไปหรือเสื่อมโทรมลงเหมือนในประเทศอื่น ขณะเดียวกันกลับมีวัฒนธรรมและความสัมพันธ์ทางสังคมที่เข้มแข็งยิ่งขึ้น

๓. บทสรุป

การศึกษาสังเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และความสัมพันธ์ทางสังคมของพระพุทธศาสนาในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวพบว่าประวัติศาสตร์ความเป็นมาของพระพุทธศาสนาในประเทศลาวมีความแนบแน่นอยู่กับประชาชนเป็นอย่างมาก ซึ่งเกิดขึ้นจากบุรพกษัตริย์ในอดีตของลาวได้ทรงวางรากฐาน วิถีปฏิบัติ การดำเนินชีวิตตามหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนาไว้เป็นแบบอย่าง ทำให้วัฒนธรรมและความสัมพันธ์ของคนในชาติเป็นไปในแนวทางเดียวกัน กล่าวคือ มีวิถีชีวิต วัฒนธรรมประเพณีเดียวกันและช่วยกันรักษาไว้ซึ่งวัฒนธรรมประเพณีอันดีงามของบรรพบุรุษ ขณะเดียวกันพระพุทธศาสนาและพระสงฆ์ในประเทศลาวก็มีปรับบทบาทของตัวเองอย่างเหมาะสมเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงภายในประเทศซึ่งสิ่งที่สำคัญที่สุดคือการเป็นผู้มีบทบาทนำในทุกสถานการณ์ เช่น ในยามสงบอยู่ภายใต้การปกครองในระบบสมบูรณาญาสิทธิพระสงฆ์ก็นำหน้าที่ในการรักษาพระพุทธศาสนาอบรมสั่งสอนประชาชน เป็นที่พึ่งและสงเคราะห์ประชาชนตามสมควรแก่ฐานานุรูป แม้เมื่อยามพระพุทธศาสนาถูกรังแกทำลาย ก็ลุกขึ้นมาปกป้องคุ้มครองร่วมกับประชาชนอย่างเข้มแข็งและมั่นคง

จากการศึกษาดังกล่าวในเบื้องต้นนั่นเอง จึงทำให้พระพุทธศาสนาในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวยังคงมีประวัติศาสตร์

^๗ คำตัน เทพบัวลี, พระสงฆ์ลาวกับการปฏิวัติ, กรุงเทพฯ : บพิธการพิมพ์, ๒๕๑๙, เอกสารอัดสำเนา, หน้า ๔๗-๔๘



วัฒนธรรมและความสัมพันธ์ทางสังคมที่แนบแน่น ต่างๆ จนสามารถดำรงอยู่อย่างมั่นคงถาวรจนถึง
อยู่กับประชาชนและผ่านกาลเปลี่ยนแปลงในยุค ปัจจุบัน

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. (๒๕๔๕). ลำดับกษัตริย์ลาว. พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพฯ: บริษัท โจเซฟ พรินต์ติ้ง จำกัด.
คณินนิตย์ จันทบุตร.(๒๕๓๐).สถานะและบทบาทของพระพุทธศาสนาในประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร
: หจก. ภาพพิมพ์.
จำนง ทองประเสริฐ. (๒๕๔๔). ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในเอเชียอาคเนย์. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
บริษัทสหธรรมิก จำกัด.
ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์.(๒๕๕๕). ประวัติศาสตร์ลาวหลายมิติ. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ด้านสุขภาพการพิมพ์.
เต็ม วิภาคย์พจนกิจ. (๒๕๓๐). ประวัติศาสตร์ลาว. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และ
มนุษยศาสตร์..
บุญช่วย ศรีสวัสดิ์. (๒๕๔๗). ราชอาณาจักรลาว. พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ธรรมสาร.
บุญปลุก สอนพงษ์. (2521). การสูญเสีเสรีภาพทางชีวิตภายใต้ลัทธิคอมมิวนิสต์ในลาว. กรุงเทพฯ :
บริษัท พิทักษ์ประชา จำกัด.
บุญมี เทพสีเมือง. (๒๕๕๓). ความเป็นมาของชนชาติลาว เล่มที่ ๑. กรุงเทพฯ : บริษัท ตถตา พับลิเคชั่น
จำกัด.
บุญมี เทพสีเมือง.(๒๕๕๓). ความเป็นมาของชนชาติลาว เล่มที่ ๒ . กรุงเทพฯ : บริษัท ตถตา พับลิเคชั่น
จำกัด.
พันธ์ทิพย์ ธเนตร และคณะ. (๒๕๕๕). ประวัติศาสตร์เมืองพวน, กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์.
พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต). (2540). พระพุทธศาสนาในเอเชีย. พระนครฯ : สำนักพิมพ์ธรรมสภา.
มาร์ติน สจ๊วต-ฟอกซ์. (๒๕๕๓). ประวัติศาสตร์ลาว (A History of Laos), กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการ
ตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
วศิน อินทสระ. (2535). ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณาคาร.
ศิริกาญจน์ ดุจจานุทัศน์. (๒๕๕๓). ราชวงศ์จำปาศักดิ์ ประวัติศาสตร์ในราชสำนัก. กรุงเทพฯ : บริษัท
ทริปเพิ้ล กรุ๊ป จำกัด.
สีลา วีรวงศ์. (25๒๕). ประวัติหนังสือลาว. เวียงจันทน์: สำนักพิมพ์ไผ่หนาม.
สงวน รอดบุญ.(๒๕๒๖). พุทธศิลป์ลาว. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา.
สุเจน กรรพถธิ์. (๒๕๕๕) .ตามรอยเจ้าอนุวงศ์ .กรุงเทพฯ: บริษัท ทวีวัฒน์การพิมพ์จำกัด.
สุวิทย์ ธีรศาศวัต. (2543). ประวัติศาสตร์ลาว 1779-1975. กรุงเทพฯ: บริษัทสำนักพิมพ์สร้างสรรค์.



- อุดร จันทะวัน. (๒๕๕๔). นิทานอุรังคธาตุ ฉบับลาว. พิมพ์ครั้งที่ ๕, กรุงเทพฯ: หจก. โรงพิมพ์ คลังนานาวิทยา.
- อุดร วงษ์ทับทิม. (๒๕๕๓). ปรีดี พนมยงค์กับขบวนการกู้เอกราชในลาว. กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์.
- สุภัทรดิศ ดิศกุล. (๒๕๕๓). ประวัติศาสตร์ศิลป์ประเทศไทยใกล้เคียง อินเดีย ลังกา ขวา จาม ขอม พม่า ลาว. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มติชน จำกัด.
- ทรงวิทย์ แก้วศรี. (๒๕๓๐). ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา เล่ม ๑๐ พระพุทธศาสนาในอินโดจีน. กรุงเทพฯ: การศาสนา.
- พระธรรมปิฎก(ประยุทธ์ ปยุตโต). (๒๕๔๐). พระพุทธศาสนาในเอเชีย. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.
- พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตโต). (๒๕๔๐). การพัฒนาที่ยั่งยืน. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ มูลนิธิโกมลคีมทอง.
- พระมหาอุทัย ธมฺมสาโร. (๒๕๑๖) .พระพุทธศาสนาและโบราณคดีในเอเชีย. กรุงเทพฯ: เฟื่องอักษร.
- พระราชธรรมนิเทศ,(ระแบบ ฉัฐญาโณ). (๒๕๓๖) .ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ. มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- เสถียร โพธิ์นันทะ. (๒๕๓๕). ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมุขปาฐะ เล่ม ๒ กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- Cook, Narida M. (๑๙๘๑) The Position of Nuns in Thai Buddhism. Bangkok: Thailand.
- Houle, Cyril O. (๑๙๖๑). The Inquiring Mind. Madison: University of Wisconsin Press.
- Jacobs, Lesley A. (๑๙๙๗). An Introduction to Modern Political Philosophy : The Democratic Vision of Politics. New Jersey : Prentice-Hall,Inc.
- Maslow, Abraham H. (๑๙๗๐). Motivation and Personality. New York: Harper and Row.
- Me Me Khine. (๒๕๔๒). Burmese Buddhist Nuns in Theravada Tradition and Their Attitudes Towards Social Work. Bangkok: M.A. Thesis submitted to Graduate School of Philosophy and Religious Studies, Assumption University.
- Noddings, Nel. (๑๙๙๕). Philosophy of Education. U.S.A.: West-view Press.
- Wannachaiwong, Ms. Mallika. (๑๙๙๙). An Inquiry into the Spirituality of Bishop Lambert de la Motte and its Relevance to the Present-Day Congregation of the Lovers of the Cross of Chantaburi. Bangkok:
- Kabilsingh, Chatsumarn (๑๙๙๑). Thai Women in Buddhism. Parallax Press. Tambiah, Stanley (๑๙๗๐). Buddhism and the Spirit Cults in North-East Thailand. Cambridge University Press.
- Terwiel, B.J. (May ๑๙๗๖). "A Model for the Study of Thai Buddhism". Journal of Asian Studies (The Journal of Asian Studies, Vol. ๓๕, No. ๓)